

OP ZOEK NAAR DE VERLOREN TIJD
DE TIJD HERVONDEN

A LA RECHERCHE DU TEMPS PERDU
OP ZOEK NAAR DE VERLOREN TIJD

1913

Du côté de chez Swann

De kant van Swann

1918

A l'ombre des jeunes filles en fleurs

In de schaduw van meisjes in bloei

1920-1921

Le côté de Guermantes

De kant van Guermantes

1921-1922

Sodome et Gomorrhe

Sodom en Gomorra

1923

La prisonnière

De gevangene

1925

La fugitive

De voortvluchtige

1927

Le temps retrouvé

De tijd hervonden

Marcel Proust OP ZOEK
NAAR DE VERLOREN TIJD

De tijd hervonden

Vertaald door Thérèse Cornips

2018
DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

Deze vertaling kwam tot stand mede dankzij een bijdrage van het
Amsterdams Fonds voor de Kunst en het Prins Bernhard Fonds.

Copyright © 1989 Editions Gallimard, Parijs

Copyright Nederlandse vertaling © 1997 en 1999 Stichting Thérèse
Cornips

Eerste druk 1997 en 1999

Zesde druk 2018

Oorspronkelijke titel *A la recherche du temps perdu. Le temps retrouvé*

Oorspronkelijke uitgever Editions Gallimard, Parijs (eerste
uitgave 1927)

Omslagontwerp Leo Nickolls

Uitvoering omslag bij Barbara

Vormgeving binnenwerk Perfect Service, Schoonhoven

Druk Bariet Ten Brink, Meppel

ISBN 978 94 031 2440 7

NUR 302

debezigebij.nl

Opgedragen, met dank,
aan
CLAIRE DEBAAR

Th. C.

De hele dag, in die wat al te landelijke behuizing die alleen maar een oord leek voor een middagslaapje tussen twee wandeltochten of tijdens een stortbui, een van die huizen waar iedere salon op een prieel lijkt, en waar, op het behangsel van de kamers, in de ene de tuinrozen, in de andere de boomvogels mee naar binnen zijn gekomen en je gezelschap houden – dat wil zeggen, los van elkaar – want het was oud behangsel waar iedere roos afzonderlijk genoeg op stond om als zij levend was geweest geplukt te kunnen worden, iedere vogel in een kooi te zetten en tam te maken zou zijn geweest, niet te vergelijken met die weidse wandbekledingen in de kamers van nu, waar, op een zilveren ondergrond, alle appelbomen van Normandië zich in Japanse stijl zijn gaan aftekenen om de uren die je in bed doorbrengt te begoochelen, – de hele dag bracht ik door in mijn kamer die uitzag op het mooie lover van het park en de seringen bij de ingang, op het groen gebladerte van de hoge bomen langs het water, glinsterend van zon, en op het bos van Méséglise. Ik keek eigenlijk alleen maar met genoegen naar dit alles omdat ik bij mijzelf zei: ‘Mooi is dat, zoveel groen in het raam van mijn kamer te hebben’, tot ik in het wijde, weliggroene tafereel – hij daarentegen, eenvoudig doordat hij verder weg stond, donkerblauw van kleur – de kerktoren van Combray herkende. Niet een beeld van die klokkentoren, de klokkentoren zelf, die zich, aldus onder mijn ogen de afstand aanbrenghend van de mijlen en de jaren, tussen het lichtende groen en van een geheel andere toon, zo donker dat hij haast alleen maar tekening scheen, in de ruit van mijn venster was

komen invoegen. En als ik even mijn kamer verliet, aan het eind van de gang, werd ik, doordat deze in een andere richting liep, als een scharlaken strook de bekleding van een kleine salon gewaar die gewoon van neteldoek was maar rood, en prompt in gloed ging staan als er een zonnestraal op viel.

Tijdens die wandelingen sprak Gilberte over Robert in de zin dat hij zich van haar afwendde, maar om naar andere vrouwen te gaan. En het is waar dat er velen zijn leven vulden, en wel, zoals bepaalde mannelijke kameraadschappen bij mannen die van vrouwen houden, met dat karakter van een nutteloos opgeworpen verschansing, van een vergeefs geïsurpeerde plaats, dat in de meeste huizen de voorwerpen hebben die nergens toe kunnen dienen. Hij kwam verscheidene keren naar Tansonville terwijl ik er was. Hij was heel anders dan ik hem had gekend. Zijn manier van leven had hem niet, zoals M. de Charlus, gezetter, trager gemaakt, maar hem daarentegen, juist een omgekeerde verandering in hem teweegbrengend, het kwieke voorkomen van een cavalerieofficier gegeven – ofschoon hij bij zijn trouwen ontslag had genomen – in een mate waarin hij het nooit had gehad. Naargelang M. de Charlus er logger was gaan uitzien, was Robert (en die was weliswaar oneindig veel jonger maar je voelde dat hij met de jaren alleen maar dichterbij dat ideaal zou komen, zoals bepaalde vrouwen resoluut hun taille de voorrang geven boven hun gezicht en vanaf een bepaald moment niet meer uit Mariënbad zijn weg te slaan, denkend dat, aangezien zij niet een aantal jeugdigheden tegelijk kunnen behouden, die van hun gestalte nog het meest in staat zal zijn de andere te vertegenwoordigen) rijziger, vlugger geworden, het tegenovergestelde gevolg van eenzelfde ondeugd. Die gezwindheid had overigens diverse redenen van psychologische aard, de vrees gezien te worden, een behoefte aan de schijn die vrees niet te hebben, de gejaagde manier van doen die voortkomt uit ontevredenheid met zichzelf en uit verveeldheid. Hij had de gewoonte bepaalde onoorbare gelegenheden te bezoeken waar hij, omdat hij er

zijn komen en gaan graag ongezien wilde houden, naar binnen vloog om de kwaadwillige blik van hypothetische voorbijgangers zo min mogelijk oppervlak te bieden, zoals men stormloopt in een aanval.* En dat werfelwindachtige tempo was hem eigen geworden. Misschien lag hierin ook een schematisering van de ogenschijnlijke driestheid van iemand die wil laten zien dat hij niet bang is en zich geen tijd tot denken wil gunnen. Voor de volledigheid zou moeten worden inbegrepen de behoefte om, hoe ouder hij werd, jong te schijnen en zelfs het ongeduldige van die altijd vervelde, altijd geblaseerde mannen van het slag dat te intelligent is voor het betrekkelijk ledige leven dat zij leiden, waar hun talenten niet bij aan bod komen. Zeker kan ledigheid zich zelfs bij dezen uiten in onbekommerd gedrag. Maar vooral sedert lichaamsbeweging zo in zwang is, heeft ledigheid een sportieve vorm gekregen, zelfs buiten de uren van sportbeoefening, die tot uiting komt in een opgewonden levendigheid die verveling de tijd noch de gelegenheid denkt te laten om toe te slaan en niet meer in onbekommerdheid.

Mijn geheugen had, ja, het onwillekeurige geheugen, de liefde voor Albertine verloren. Maar het lijkt of er een onwillekeurig geheugen van de ledematen bestaat, een slappe, steriele imitatie van het eerste, dat langer doorleeft, zoals bepaalde verstandeloze dieren of gewassen langer leven dan de mens. De benen, de armen, zijn vol doffe herinneringen. Toen ik Gilberte een keer nogal vroeg alleen had gelaten, werd ik midden in de nacht wakker in de kamer op Tansonville, en riep nog half in slaap: 'Albertine.' Het kwam niet doordat ik aan haar gedacht of van haar gedroomd had, noch haar voor Gilberte hield: het kwam doordat een in mijn arm ontwaakte reminiscentie mij achter mijn rug naar de bel had doen zoeken zoals in mijn Parijse kamer. En omdat ik die niet vinden

* Ongeveer dezelfde passage, aldaar over Legrandin, staat in *De voortvluchtige*, zie p. 313. (vert.)

kon had ik 'Albertine' geroepen, denkend dat mijn overleden vriendin naast mij lag, zoals zij vaak deed 's avonds, en wij dan samen insliepen, rekenend bij het wakker worden op de tijd die Françoise nodig zou hebben voor zij er aankwam, om Albertine zonder risico aan de bel te laten trekken die ik niet kon vinden.

Meer en meer – althans in deze kwalijke fase – stroef in zijn doen, gaf hij tegenover vrienden, bijvoorbeeld tegenover mij, haast geen blijk meer van enige gevoeligheid. En anderzijds had hij bij Gilberte een vertoon van gevoelerigheid, op het komedianterige af, dat onsympathiek was. Niet dat, in werkelijkheid, Gilberte hem koud liet. Nee, Robert hield van haar. Maar hij beloog haar de hele tijd; zijn dubbelhartigheid, zij het niet de eigenlijke grond van zijn leugens, kwam voortdurend aan het licht. En dan meende hij zich er alleen uit te kunnen redden door tot in ridicule proporties zijn reële bedroefdheid over de pijn die hij Gilberte aandeed te overdrijven. Hij kwam aan op Tansonville, verplicht, zei hij, de volgende ochtend weer te vertrekken voor een zakelijke aangelegenheid met een bepaalde heer uit de streek die hem in Parijs heette te verwachten en die, in de loop van de avond nu juist tegengekomen in Combray, onopzettelijk de leugen waarvan Robert verzuimd had hem op de hoogte te stellen verried door te zeggen dat hij een maand rust was komen nemen op het land en in de tussentijd niet naar Parijs zou terugkeren. Robert werd rood, zag Gilbertes droefgeestige, zelfbewuste glimlach, ontdeed zich met een beledigende opmerking van de blunderende man, ging voor zijn vrouw uit naar huis, liet haar een radeloos briefje brengen waarin hij schreef dat hij die leugen had bedacht om haar geen verdriet te doen, om haar, als zij hem zag vertrekken om een reden die hij haar niet kon vertellen, niet te laten denken dat hij niet van haar hield (en dit alles, hoewel hij het schreef als leugen, was per slot waar), liet vervolgens vragen of hij bij haar binnen mocht komen en kreeg daar, half van werkelijke bedroefdheid, half van het zenuwslo-

pende van die manier van leven, half uit – dagelijks gewaagdere – veinzerij, een huilbui, bette zich overvloedig met koud water, sprak over zijn spoedige dood, en stortte soms neer op het parket alsof hij onwel was geworden. Gilberte wist niet in hoeverre zij hem moest geloven, nam aan dat hij loog inzake ieder apart feit, maar dat zij over het geheel genomen bemind werd, en maakte zich ongerust over dat voorgevoel van een spoedige dood, denkend dat hij misschien een ziekte had waar zij niets van wist, en durfde daarom niet tegen hem in te gaan en hem te vragen van zijn reizen af te zien.

Ik begreep trouwens al helemaal niet waarom hij die maakte omdat Morel overal waar de Saint-Loups waren, in Parijs, op Tansonville, tezamen met Bergotte ontvangen werd als iemand die kind aan huis was. Morel kon Bergotte prachtig nadoen. Je hoefde hem na enige tijd niet eens meer te vragen zo'n imitatie ten beste te geven. Zoals die hysterici die zonder dat het nog nodig is hen in slaap te brengen deze of gene figuur worden, verviel hij plotseling in de rol van het personage.

Françoise die al alles gezien had wat M. de Charlus voor Jupien had gedaan en alles wat Robert de Saint-Loup voor Morel deed maakte hier niet uit op dat het een trek was die in bepaalde generaties bij de Guermantes' opdook, maar was veeleer – aangezien Legrandin Théodore nogal hielp – gaan denken, zij, een zo deugdzaam persoon en zo vol vooroordelen, dat het een gebruik was, respectabel gemaakt door de algemeenheid ervan. Zij zei steevast van de jongeman, of het Morel was of Théodore: 'Hij heeft een meneer gevonden die zich altijd voor hem heeft geïnteresseerd en die hem erg heeft geholpen.' En doordat in zulke gevallen de beschermheren degenen zijn die liefhebben, die lijden, die vergiffenis schenken, aarzelde Françoise niet tussen hen en de minderjarigen die zij verleidden als zij de eersten alle krediet gaf en vond dat zij 'wát een goed hart' hadden. Zij laakte zonder aarzelen Théodore die Legrandin heel wat streken had geleverd, en

scheen aan de aard van hun betrekkingen toch nauwelijks te kunnen twijfelen want zij voegde eraan toe: ‘Nou begreep de jongen dat er wel wat voor teruggedaan mocht worden en zei die: “Neem me mee, ik zal heel lief voor u zijn, ik zal u fijn verwennen”, en heus, die meneer heeft zo’n goed hart dat het wel zeker is dat Théodore vast en zeker bij hem misschien heel wat meer krijgen zal dan hij verdient, want het is een dolkop, maar die meneer is zo’n goed mens dat ik vaak tegen Jeannine’ (de verloofde van Théodore) ‘gezegd heb: “Meisje, als jullie ooit in de zorgen komen te zitten, ga naar die meneer toe. Hij heeft van de jongen” (Théodore) “te veel gehouden om hem van de deur te sturen. Hij zal hem vast en zeker nooit in de steek laten.”’

Uit beleefdheid vroeg ik het zusje naar de achternaam van Théodore, die nu in de Midi woonde. ‘Dus dat was hij die me heeft geschreven vanwege mijn artikel in de *Figaro!*’ riep ik toen ik hoorde dat hij Sautton* heette.

Zo had zij ook van Saint-Loup een hogere dunk dan van Morel en geloofde dat ondanks alles wat de jongen (Morel) had uitgehaald, de markies hem nooit in de zorgen zou laten zitten, want het was een man die een te goed hart had, of het moest wezen dat hem zelf een hoop tegenslag overkwam.

Hij drong erop aan dat ik op Tansonville zou blijven en liet zich een keer ontvallen, hoewel hij zich duidelijk niet meer beijverde om het mij naar de zin te maken, dat mijn komst zijn vrouw zo had verblijd dat zij zich er een hele avond, naar zij hem had verteld, ingelukkig door had gevoeld, een avond waarop zij zo treurig was dat ik haar, toen ik onaangekondigd arriveerde, als door een wonder voor wanhoop had behoed, ‘misschien voor erger’, voegde hij eraan toe. Hij vroeg mij te proberen haar ervan te overtuigen dat hij van haar hield, waarna hij me zei dat hij de vrouw die hij eveneens liefhad, minder liefhad dan haar en de verhouding eerdaags zou ver-

*Zie *De voortvluchtige*, p. 215. (vert.)

breken. ‘En toch,’ liet Robert erop volgen, met zo’n zelfgenoegzaamheid en zo’n behoefte aan vertrouwelijkheid dat ik nu en dan dacht dat de naam Charlie er zijns ondanks zou ‘uitrollen’ als het nummer van een loterij, ‘reden genoeg om er trots op te zijn. Deze vrouw die mij zoveel blijken van haar liefde geeft en die ik voor Gilberte zal opgeven, had nog nooit naar een man omgekeken, zij achtte zichzelf niet in staat om verliefd te worden. Ik ben de eerste. Ik wist dat ze iedereen zo op een afstand had gehouden dat ik paf stond toen ik de verrukkelijke brief kreeg waarin ze me schreef dat er voor haar geen ander geluk kon bestaan dan met mij. Reden genoeg, natuurlijk, om voor warm te lopen, als het denkbeeld die arme lieve Gilberte in tranen te zien niet ondraaglijk voor me was. Vind je niet dat zij iets van Rachel heeft?’ zei hij. En inderdaad was mij een vage gelijkenis opgevallen die er wel beschouwd nu tussen hen te zien was. Misschien bestond die uit een werkelijke overeenkomst van enkele trekken (gelegen bijvoorbeeld in de, bij Gilberte toch zo weinig aanwijsbare, Hebreeuwse afkomst), waardoor, toen zijn familie wilde dat hij ging trouwen, Robert zich, onder gelijke condities van fortuin, meer tot Gilberte aangetrokken had gevoeld. Het kwam ook door het feit dat Gilberte, bij toeval op foto’s gestuit van Rachel die zij zelfs niet van naam had gekend, om Robert te behagen bepaalde geliefde gewoontes van de actrice, zoals altijd rode strikken in het haar en een zwart fluwelen lint om de arm te hebben, zocht te imiteren en haar haar verfdde om zich voor te doen als een brunette. Voorts beseffend dat zij er door haar verdriet slecht ging uitzien, probeerde zij dit te verhelpen. Zij deed het soms overmatig. Op een dag waarop Robert ’s avonds komen zou om een etmaal op Tansonville door te brengen, was ik stomverbaasd haar zo merkwaardig anders van uiterlijk, niet alleen dan hoe zij er vroeger, maar ook op gewone dagen uitzag, aan tafel te zien plaatsnemen, dat ik verbaasd zat te kijken, alsof ik een actrice tegenover

mij had, een soort Theodora.* Ik voelde dat ik haar mijns ondanks te lang aanstaarde in mijn nieuwsgierigheid naar wat er in haar was veranderd. Die nieuwsgierigheid werd overigens al spoedig bevredigd toen zij haar neus snoot, ondanks alle behoedzaamheid die zij betrachtte. Aan alle kleuren die op de zakdoek achterbleven, een rijk palet vormend, zag ik dat zij helemaal was opgeverfd. Dat was het waar zij die bloedrode mond, die zij haar best deed goedlachs te laten zijn, vandaan had, denkend dat het mooi stond, terwijl bij het naderend uur van aankomst van de trein, zonder dat Gilberte wist of haar man werkelijk komen zou of een van die telegrammen zou sturen waar M. de Guermantes geestig het voorbeeld van had gesteld: KAN ONMOGELIJK WEG, LEUGEN VOLGT, haar wangen bleek werden onder het violette zweet van de schmink en zij kringen onder haar ogen kreeg.

‘Ach, zie je,’ zei hij tegen mij, op een gewild teerhartige manier die zo in contrast was met zijn onbevungen teerhartigheid van vroeger, met een alcoholistenstem en het gemoduleer van een acteur, ‘een gelukkige Gilberte, er is niets dat ik daar niet voor geven zou! Zij heeft zoveel voor mij gedaan. Je hebt geen idee.’ En nog het onsympathiekst bij dit alles was zijn eigenliefde, want het vleide hem door Gilberte te worden liefgehad, en niettemin noemde hij, zonder te durven zeggen dat het Charlie was van wie hij hield, details over de liefde die de violist hem heette toe te dragen waar Saint-Loup zeer wel van wist dat ze aangedikt, zo niet uit zijn duim gezogen waren, hij van wie Charlie dagelijks meer geld verlangde. En tot afscheid Gilberte aan mijn zorgen toevertrouwend, vertrok hij weer naar Parijs.

Ik was overigens in de gelegenheid hem daar, om enigszins vooruit te lopen, immers ik ben nog op Tansonville, een keer

*De vrouw van keizer Justinianus, hoofdpersoon in het gelijknamige stuk van Victorien Sardou, dat in 1884 voor het eerst werd opgevoerd en waarin Sarah Bernhardt het hele jaar 1885 grote successen vierde.

te zien, van verre, in de uitgaande wereld, waarbij zijn ondanks alles levendige en aangename manier van praten mij het verleden liet hervinden; het viel mij op hoezeer hij veranderde. Hij leek steeds meer op zijn moeder; de van haar geërfdde allure van hautaine rankheid, die zij tot in de perfectie bezat, kreeg bij hem, dankzij de meest volleerde wellevendheid, iets buitensporigs, iets verstands; het doordringende in zijn blik, de Guermantes' eigen, maakte een indruk of hij alle ruimten waar hij doorheen liep inspecteerde, maar op een haast onbewuste manier, uit een soort gewoonte, als een animaal kenmerk. Zelfs in stilstand, gaf de kleur die meer dan van alle Guermantes' de zijne was, door louter de zonnigheid van een dag van gestold goud te zijn, hem als het ware een zo vreemde pluimage, maakte hem tot een zo zeldzame, zo bijzondere soort, dat men die had willen bezitten voor een ornithologische verzameling; maar wanneer bovendien dit tot vogel geworden zonlicht in beweging, in actie kwam, wanneer ik bijvoorbeeld Robert de Saint-Loup op een soiree waar ik was zag binnenkomen, strekte hij het hoofd zo zijg en fier gekuifd onder de gouden toef van zijn ietwat pluizige haar, bewoog hij zijn hals zoveel soepeler, trotser en bevalliger dan menselijke wezens doen, dat men zich bij de nieuwsgierigheid en de half maatschappelijk, half zoölogisch bepaalde bewondering die hij inboezemde, afvroeg of men zich in de faubourg Saint-Germain dan wel in de *Jardin des Plantes** bevond en of men een groot edelman door een salon zag lopen dan wel een vogel zag rondstappen in zijn kooi. Die hele terugkeer, overigens, tot de vederlichte elegantie van de Guermantes', met hun puntige snebbe, hun scherpe ogen, kwam nu zijn nieuwe ondeugd te pas, die er gebruik van maakte om zich een houding te geven. Hoe meer hij het te pas bracht, hoe meer hij er

*Het beroemde Parijse natuurhistorische museum met dierentuin en botanische tuin bij de Gare d'Austerlitz. (vert.)

wat Balzac noemt *tante** uitzag. Je hoefde je fantasie maar een beetje te laten gaan of het gekwetter leende zich al evenzeer tot die interpretatie als de pluimage. Hij ging dingen zeggen die hij voor *grand siècle*** hield en volgde daarin de Guermantes-manieren na. Maar door een ondefinieerbaar iets werden het tegelijkertijd de manieren van M. de Charlus. 'Ik laat je even alleen,' zei hij tegen mij op die soiree, waar Mme de Marsantes wat verderop zat. 'Ik ga mijn moeder een weinig het hof maken.'

Wat die liefde betreft waar hij voortdurend met mij over sprak, die gold trouwens niet alleen Charlie, hoewel het de enige was die er voor hem toe deed. Om welk soort liefdes van een man het ook gaat, men vergist zich altijd in het aantal van degenen met wie hij een liaison heeft doordat men ten onrechte vriendschappen als liaisons interpreteert, wat een vergissing is uit misrekening, maar tevens doordat men denkt dat een bewezen liaison iedere andere uitsluit, wat een ander soort vergissing is. Twee personen die zeggen: 'De maîtresse van X, die ken ik', kunnen twee verschillende namen noemen en het geen van beiden mis hebben. Een vrouw die men bemint voldoet zelden aan al onze behoeften en men bedriegt haar met een vrouw die men niet bemint. Bij het soort liefdes dat Saint-Loup van M. de Charlus had geërfd maakt een echtgenoot die zulke neigingen heeft zijn vrouw doorgaans gelukkig. Het is een algemene regel, waar de Guermantes' een uitzondering op hebben weten te maken doordat zij die deze voorkeur hadden de indruk wilden vestigen dat zij er juist een voor vrouwen hadden. Zij vertoonden zich openlijk met deze of gene vrouw en brachten de hunne tot wanhoop. De Courvoisiers legden het verstandiger aan. De jonge Vicomte de Courvoisier*** meende de

* Als een tante; nichterig. (vert.)

** Zeventiende-eeuws. (vert.)

*** Zie *Sodom en Gomorra*, p. 70. (vert.)

enige op aarde te zijn, sinds de oorsprong aller tijden, die in verzoeking werd gebracht door iemand van zijn geslacht. Veronderstellend dat die hang het werk was van de duivel, streed hij ertegen, huwde een liefvallige vrouw, en verwekte kinderen bij haar. Vervolgens bracht een van zijn neven hem bij dat die hang vrij wijd verspreid is, en ging in zijn goedheid zover dat hij hem meenam naar gelegenheden waar hij eraan kon toegeven. M. de Courvoisier hield hierdoor alleen maar meer van zijn vrouw, verdubbelde zijn voortplantingsijver, en zij en hij stonden te boek als het voorbeeldigste echtpaar van Parijs. Dit zei men allerm minst van de Saint-Loups, aangezien Robert, in plaats van te volstaan met zijn inversie, zijn vrouw liet sterven van jaloezie door er, niet voor zijn genoegen, maîtresses op na te houden.

Het is mogelijk dat Morel, zijnde uitzonderlijk donker van teint, voor Saint-Loup noodwendig was zoals schaduw dat is voor zonneshijn. Men stelt zich zeer wel in die zo oude familie een groot edelman voor, goudblond, intelligent, begiftigd met alle aanzien, die diep benedendeks een geheime, door niemand geweten voorkeur voor negers verbergt.

Robert, overigens, liet dit soort liefdes, het zijne, nooit een onderwerp van gesprek worden. Als ik er een opmerking over maakte antwoordde hij: 'Och, ik weet niet,' zo volslagen losjesweg dat hij er zijn monocle van liet vallen, 'ik heb geen erg in zulke dingen. Als je daar inlichtingen over wenst, mijn wáárde, raad ik je aan elders aan te kloppen. Ik, ik ben een soldaat, punt uit. Zo Siberisch als die dingen me laten, zo geboeid volg ik de Balkanoorlog. Vroeger interesseerde je dat, de etymologie van gevechten. Ik zei toen tegen je dat we zelfs onder de meest verschillende omstandigheden de typerende veldslagen terug zouden zien, bijvoorbeeld de grote proef van een omtrekkende beweging door de vleugel, de slag bij Ulm. Nu, hoe specifiek de Balkanoorlogen ook mogen zijn, Luie-Boergas is weer een Ulm, de omtrekkende beweging van de vleugel. Dát zijn onderwerpen waar je met me over

kunt praten. Maar het soort dingen waar jij van gewaagt, daar ben ik zoveel in thuis als in het Sanskriet.’

Die onderwerpen die Robert zo van de hand wees, roerde Gilberte als hij weer weg was juist graag aan wanneer zij met mij zat te praten. Niet weliswaar met betrekking tot haar man want zij wist van niets of veinsde niets te weten. Maar voor zover het anderen betrof weidde zij er graag over uit, hetzij dat zij er een soort indirect excuus in zag voor Robert, hetzij dat deze, verdeeld zoals zijn oom tussen een strikt zwijgen ten aanzien van die onderwerpen en een behoefte aan ontboezemingen en kwaadsprekerij, haar over menigeen het nodige had verteld. Voornamelijk M. de Charlus werd niet gespaard; dit kwam vermoedelijk doordat Robert, zonder met Gilberte over Charlie te spreken, zich bij haar niet kon weerhouden op de een of andere wijze over te brieven wat hij van de violist had gehoord. En die achtervolgde zijn vroegere weldoener met zijn haat. Zulke gesprekken, waar Gilberte zich in vermeide, boden mij de gelegenheid haar te vragen of, in het parallelle genre, Albertine, wier naam ik indertijd voor het eerst door haar had horen noemen* toen zij studiegenoten waren, deze neigingen had. Gilberte kon mij hierover niet inlichten. Overigens had het allang niets belangwekkends meer voor mij. Maar ik bleef er werktuiglijk naar informeren, zoals een oud man die aan geheugenverlies lijdt van tijd tot tijd vraagt hoe het gaat met zijn zoon, die hij heeft verloren.

Wat merkwaardig is en waar ik hier niet nader op kan ingaan, is hoe omstreeks die periode al diegenen van wie Albertine hield, al diegenen die van haar gedaan hadden kunnen krijgen wat zij maar wilden, mij vroegen, smeekten, ik durf wel zeggen bedelden, bij ontstentenis van mijn vriendschap, om enige omgang met mij. Ik had Mme Bontemps geen geld meer hoeven aan te bieden opdat zij Albertine naar mij terug zou sturen. Die omslag in het leven, op een moment dat het

*Zie *In de schaduw van meisjes in bloei*, p. 128. (vert.)

nergens meer toe diende, stemde mij diepbedroefd, niet wegens Albertine, die ik als zij, niet uit de Touraine meer, maar uit de andere wereld, bij mij zou zijn teruggebracht, zonder blijdschap ontvangen zou hebben, maar wegens een jonge vrouw van wie ik hield en die het mij niet lukte te ontmoeten. Ik zei bij mijzelf dat als zij doodging, of als ik niet meer van haar hield, al diegenen die mij nader tot haar hadden kunnen brengen mij te voet zouden vallen. Intussen deed ik vruchteloze pogingen hen te bewerken, niet genezen zijnde door de ervaring die mij had moeten leren – als er ooit iets van te leren was – dat liefhebben een boze tovermacht is zoals je die in sprookjes hebt, waartegen je niets vermag tot de beheksing is verbroken.

‘In het boek dat ik hier heb gaat het daar net over,’ zei zij. (Ik sprak Robert over dat mysterieuze: ‘Wij hadden het goed kunnen vinden.’* Hij verklaarde dat hij het zich niet herinnerde en dat het in ieder geval niets speciaals te betekenen had.)

‘Het is een oude Balzac waar ik doorheen ploeg om tegen mijn ooms op te kunnen, *La Fille aux yeux d'or*.** Maar het is onzinnig, onwaarschijnlijk, een mooi gruwelverhaal. Overigens, het kan zijn dat een vrouw op die manier bewaakt wordt door een vróuw, nooit door een man.’ – ‘U vergist u, ik heb een vrouw gekend die ten slotte echt gevangen was gezet door een man die van haar hield; zij mocht nooit iemand op bezoek krijgen, en alleen maar uitgaan met toegewijde gediensstigen.’ – ‘Nu, dat zou u die zo goed bent iets afschuwelijks moeten vinden. Robert en ik zeiden net dat u zou moeten trouwen. Uw vrouw zou u beter maken en u zou haar gelukkig maken.’ – ‘Nee, want ik heb een te slecht karakter.’ – ‘Wat een idee!’ – ‘Ik geef u de verzekering! Ik ben trouwens verloofd geweest,

*Zie *De voortvluchtige*, p. 331. (vert.)

**Derde deel van *Histoire des Treize*, handelend over de liefdesgeschiedenis van twee vrouwen.

maar ik kon maar niet besluiten tot een huwelijk – en zij zag er zelf van af, vanwege mijn besluiteloze en lastige karakter.’ In die te simpele vorm dacht ik inderdaad over mijn liefdesavontuur met Albertine, nu ik dat liefdesavontuur alleen nog van de buitenkant zag.

Ik was bedroefd, weer boven op mijn kamer komend, bij de gedachte niet één keer in Combray te zijn geweest om de kerk terug te zien, die op mij leek te wachten tussen het groen in een geheel violet gekleurd raam. Ik zei bij mijzelf: ‘Niets aan te doen, dan maar een ander jaar, als ik niet doodga voor die tijd,’ geen ander obstakel ziende dan mijn dood, zonder mij die van de kerk voor te stellen, die mij nog lang na de mijne leek te zullen voortbestaan zoals zij lang voor mijn geboorte had bestaan.

Op een dag sprak ik toch met Gilberte over Albertine en vroeg haar of die van vrouwen hield. ‘O, helemaal niet!’ – ‘Maar u zei vroeger dat ze er verkeerde manieren op na hield.’ – ‘Heb ik dat gezegd? Dat moet een misverstand zijn. In ieder geval, als ik dat gezegd heb, maar u vergist u, bedoelde ik juist avontuurtjes met jongemannen. Op die leeftijd, overigens, ging trouwens zoiets waarschijnlijk niet erg ver.’ Zei Gilberte dit om voor me te verhelen dat zijzelf, naar wat Albertine mij had verteld, van vrouwen hield en het met Albertine had willen aanleggen? Ofwel (want anderen zijn dikwijls beter op de hoogte van ons leven dan wij denken) wist zij dat ik van Albertine had gehouden, jaloers was geweest om haar en (aangezien anderen, al mogen zij de waarheid over ons beter kennen dan wij denken, ook een stap verder kunnen gaan en door overdreven veronderstellingen abuis kunnen zijn, terwijl wij hoopten dat zij abuis waren door in het geheel niets te veronderstellen) verbeeldde zij zich dat ik het nog steeds was en bond zij mij uit goedhartigheid die blinddoek voor de ogen die men voor jaloerse minnaars altijd bij de hand heeft? In ieder geval, Gilbertes woorden, van het vroegere ‘de verkeerde manieren’ naar het huidige bewijs van goed gedrag, volgden

een beloop, tegenovergesteld aan de uitspraken van Albertine die ten slotte een soort van verhouding met Gilberte welhaast had toegegeven. Albertine had mij daarbij verbaasd doen staan, zoals over wat Andrée mij had verteld, want wat het hele stel meisjes betreft was ik aanvankelijk voordat ik hen leerde kennen overtuigd geweest van hun perversiteit; ik had de onjuistheid van mijn veronderstelling ingezien, zoals zo vaak gebeurt wanneer men een fatsoenlijk en van liefdeswerkelijkheid haast onkundig meisje aantreft in het milieu dat men ten onrechte voor volstrekt verdorven had gehouden. Vervolgens had ik de weg weer in omgekeerde richting bewandeld, mijn veronderstellingen van het begin weer voor waar aannemend. Maar misschien had Albertine mij die dingen willen vertellen om ervarener te lijken dan zij was en mij in Parijs te imponeren met het overwicht van haar perversiteit, zoals de eerste keer in Balbec met dat van haar deugdzaamheid. En simpelweg om, toen ik over vrouwen die van vrouwen hielden had gesproken, niet de indruk te wekken nergens van te weten, zoals men in de conversatie, wanneer er over Fourier of over Tobolsk wordt gesproken, een begrijpend gezicht zet ook al weet men niet waar het over gaat. Misschien had zij achter een waterdichte scheidswand geleefd in de omgeving van de vriendin van Mlle Vinteuil en van Andrée, die dachten dat zij ‘niet zo was’, en had zij zich daarna alleen maar op de hoogte gesteld – zoals een vrouw die met een letterkundige trouwt zich tracht te ontwikkelen – om zich naar mij te voegen en te kunnen ingaan op mijn vragen, totdat zij had begrepen dat die door jaloezie werden ingegeven en zij achteruit was gekrabbeld. Tenzij het Gilberte was die loog. Zelfs kwam de gedachte bij mij op dat Robert, na in de loop van een flirt, door hem wellicht in de richting geleid die hem interesseerde, van haar gehoord te hebben dat zij geen hekel aan vrouwen had, haar om die reden had getrouwd, hopen op lusten die hij, aangezien hij ze elders zocht, wel niet gevonden zou hebben bij zich thuis. Geen van deze hypothesen was absurd, want bij

vrouwen als de dochter van Odette of de meisjes van het stel bestaat er zo'n verscheidenheid, zo'n cumulatie van wisselende neigingen, dat zij van een verhouding met een vrouw gemakkelijk overgaan tot een grote liefde voor een man, zodat de eigenlijke en overheersende voorkeur vaststellen moeilijk blijft.

Ik wilde Gilbertes *Fille aux yeux d'or* niet van haar lenen nu zij het aan het lezen was. Maar zij leende mij, om voor het inslapen te lezen, die laatste avond die ik bij haar doorbracht, een boek dat een nogal sterke en niet onverdeelde indruk op mij maakte, die overigens niet blijvend zou zijn. Het was een deel van het ongepubliceerde journaal van de Goncourts.*

En toen ik, alvorens mijn kaars te doven, de hieronder overgeschreven passage las, scheen mij mijn gebrek aan aanleg voor de letteren, indertijd aan de kant van Guermantes gevoeld**, en bevestigd tijdens dit verblijf waarvan het de laatste avond was – zo'n vooravond van een afscheid waarop men, als aan de loom makende werking van gewoonten die bijna afgelopen zijn een eind komt, zichzelf probeert te beoordelen – niet iets erg betreuenswaardigs, alsof de literatuur geen diepe waarheid aan het licht bracht; en tegelijkertijd leek het me treurig dat de literatuur niet was wat ik had gedacht. Ten tweede scheen mij mijn slechte gezondheidstoestand die mij eerdaags binnen de muren van een verpleegkliniek zou brengen niet zo betreuenswaardig, als het moois waarvan boeken gewag maakten niet mooier was dan wat ik had gezien. Maar in wonderlijke tegenspraak hiermee kreeg ik, nu dit boek er gewag van maakte, lust om het te zien. Ziehier de bladzijden die ik las totdat vermoeidheid mijn ogen liet dichtvallen.

*Negen delen van *Journal. Mémoires de la vie littéraire* liet Edmond de Goncourt voor zijn dood (1896) verschijnen. De rest mocht bij testament pas twintig jaar later worden uitgegeven.

**Zie *De kant van Swann*, p. 238 e.v. (vert.)

“Eergisteren valt hier binnen, om mij mee te dineren te nemen bij hem thuis, Verdurin, de vroegere criticus van *La Revue*, schrijver van dat boek over Whistler waarin waarlijk het hoe, ’t kunstzinnig kleuren van de originele Amerikaan door de beminnaar die Verdurin is van alle fijne kneepjes, al het *schoon* van schilderwerk, dikwerf met grote gevoeligheid is weergegeven. En terwijl ik mij kleed om met hem mee te gaan is er van zijn kant een heel relaas waar iets in klinkt bij momenten als het bange uitspellen van een biecht, over het neerleggen van zijn pen alras na zijn huwelijk met de ‘Madeleine’ van Fromentin*, een neerleggen dat te wijten zou zijn aan morfine-gebruik en tot gevolg zou hebben gehad, naar zeggen van Verdurin, dat het merendeel der habitués van de salon van zijn vrouw niet eens weten zou dat de echtgenoot ooit geschreven heeft, en met hem over Charles Blanc, Saint-Victor, Sainte-Beuve, Burty**, zouden spreken als over individuen vergeleken bij wie zij hem, Verdurin, maar voor een nieteling zouden aanzien. ‘Komaan, Goncourt, u, u weet en Gautier wist het ook dat mijn *Salons* wel wat anders waren dan die armzalige *Maîtres d’autrefois**** waar de familie van mijn vrouw een meesterwerk in ziet.’ Vervolgens, in een schemering waarin om de torens van het Trocadéro als het ware het laatste aanvlammen van een gloed hangt dat er torens van maakt volstrekt eender als de met bessengelei bestreken torentjes van de aloude banketbakkers, wordt het gesprek voortgezet in het rijtuig dat ons vervoeren zal naar de quai Conti waaraan hun hôtel ligt, het voormalige hôtel, zo beweert de

* Madeleine is de hoofdpersoon in de roman *Dominique* van Fromentin (1863).

** Charles Blanc, kunsthistoricus (1813-1882); Saint-Victor, criticus (1827-1881); Philippe Burty, kunstcriticus (1830-1890); alle drie bevriend met de Goncourts.

*** Kunsthistorische studie van Fromentin over de oud-Hollandse meesters (1873).

eigenaar, van de ambassadeurs van Venetië, en waar een rooksalon zou zijn die Verdurin mij beschrijft als een zaal, integraal overgebracht, in de trant van de *Duizend-en-een-nacht*, van een beroemd *palazzo* waarvan de naam mij ontschiet, een *palazzo* met stenen putrand voorstellende een kroning van de Maagd Maria die naar Verdurins overtuiging absoluut van de hand van Sansovino op zijn mooist is, en die dienen zou, voor hun gasten, om de as van hun sigaren in te werpen. En voorwaar, als wij aankomen in het glauke en wazige van een maneschijn, waarlijk gelijkend op het maanlicht dat de klassieke schilderkunst over Venetië heen vlijt, en waarin de gesilhouetteerde koepel van het *Institut* aan de Salute op de doeken van Guardi doet denken, heb ik enigszins de zinsbegoocheling of ik aan het *Canal Grande* sta. En de begoocheling wordt gaande gehouden door de bouw van het hôtel vanwaar men op de eerste verdieping de kade niet ziet én door het evocatieve gezegde van de heer des huizes dewelke verklaart dat de naam rue du Bac – de drommel als ik daar ooit aan gedacht had – zou stammen van de pont waarop kloosterzusters van weleer, de Miramiones*, zich naar de erediensten in de Notre-Dame begaven. Een hele buurt waar mijn kindertijd rondslenterde toen mijn tante de Courmont er woonde, en die ik eensklaps ga *herbeminnen* bij het weerzien van, vrijwel bezijden het hôtel van de Verdurins, het uithangbord van *Petit Dunkerque*, een van de zeldzame nog elders dan vignetachtig op de ‘crayons en frottis’ van Gabriel de Saint-Aubin** overgebleven winkels, waar de belangstellende 18e eeuw haar ogenblikken van ledigheid liet plaatsnemen voor het gemarchandeer

*Deze nonnen, eind 17e eeuw gehuisvest aan de quai de la Tournelle, namen natuurlijk een directere weg naar de Notre-Dame. De vergissing is niet van Proust, maar van de pseudo-Goncourt, zoals de echte er wel eens maakt.

**Parijse schilder en etsen (1724-1780), bekend om zijn etsen van stadstaferelen.